

ROMUALDAS MARTINKUS

„Laiko spiralė“ – Lietuvos dailės muziejaus Laikrodžių skyriaus įsteigimo 35-mečiui ir muziejaus ekspozicinio padalinio Laikrodžių muziejus veiklos 30-mečiui paminėti skirta paroda

Jubiliejinės datos verčia susimąstyti ir mintimis grįžti atgal – į pradžią. Laikrodžių muziejaus – Lietuvos dailės muziejaus (LDM) struktūrinio padalinio – ištakos yra apžvelgtos 1978 m. liepos 14 d. dienraštyje „Klaipėda“ išspausdintoje korespondento Prano Martinkaus publikacijoje „Paveikslų galerijoje – laikrodžiai“. Čia rašoma apie Klaipėdos paveikslų galerijoje surengtą pirmąją Lietuvoje senovinių laikrodžių parodą:

„Laikrodis. Sunku įsivaizduoti gyvenimą be šio tiksničio sargo, skaičiuojančio sekundes ir minutes, rodančio valandas, o neretai ir dienas, mėnesius, metus, nors technikos progresas, tempas, gausi informacija laikrodžio informaciją šiandien ir sumažino iki minimumo. Mes atsisakome paprastų mechaninių laikrodžių, keisdami juos elektroniniais, kurių nereikia net užsukti. Paprasta ir patogiu: net tamsiausių naktį žybsi skaičiai, rodantys skubančias sekundes, minutes ir valandas. Bet šis tylus elektroninis žybsėjimas vis dėlto kažkoks šaltas, nejaukus, svarbiausia – tylus, begarsis. Suprantame: laikas, tempas, progresas. Mes skubame, nerasdami minutės laiko pasukti savo seną, gerą bičiulį ir palydovą – laikrodį, kurį kažkada patys, o gal ir mūsų tėvai ar seneliai pirkė ir kuris ne pirmos kartos gyvenimo minutes ir valandas skaičiuoja. Bėga metai, dešimtmečiai ir šimtmečiai, seniai pamiršta pavardė meistro, kurio rankos pagamino tą, rodos, paprastą, o kartu ir nepaprastą daiktą, o laikrodis eina. Eina ir skaičiuoja valandas. Ir ne vieną šimtmetį dar skaičiuos...

Įdomūs, mieli, brangūs tie senieji laikrodžiai, kalbantys apie senųjų meistrų protą, išmonę, auksines rankas ir estetinį skonį. Kokia jų formų įvairovė, išorės puošnumas, laiko skaičiavimo sudėtingumas! O laikrodžių muzika?

Nenuostabu, kad senieji laikrodžiai nuo seno vilioja mėgėjus ne tiek savo praktine paskirtimi, kiek kaip savotiški praeities kultūros, žmonių išminties, jų meninio skonio, jų aukštųjų techninių sugebėjimų liudininkai.

Senujų laikrodžių rinkėjų, kolekcionierių turime ir Klaipėdoje. Ir vienas jų – Valstybinės konservatorijos fakultetų prorektorius Vytautas Jakelaitis. Ir ne tik jis! Ne tik rinkėjas, bet ir didelis senųjų laikrodžių, neretai žmonių ir laiko gerokai apgadintų, „gydytojas“ yra liaudies meistras D. Varkalis. „Užsikrėtė“ laikrodžių liga ir elektros suvirintojas S. Gadeikis, ir Draudimo inspekcijos vyr. inspektorius L. Mažūnas... Jų, šių savotiškų entuziastų, savo laisvalaikį (o neretai ir dalį uždarbio) skiriančių laikrodžiams, yra ir daugiau: tik mes apie juos mažai ką nežinome. O žinoti reikėtų, nes kiekvienas senas laikrodis, išlikęs iki mūsų dienų, yra ryškus tos ar kitos epochos technikos išsivystymo lygio, meninės kultūros liudininkas. Kiek jų, tų liudininkų, turime Klaipėdoje? Kiek jų apylinkėse? Gal kai kur palėpėse tarp nereikalingų rakandų dūli kokio XVIII ar XIX amžiaus laikrodis, seniai nustojęs skaičiuoti minutes ir valandas, bet įdomus ir vertingas kaip epochos liudininkas?

Visa tai reikia surasti, iškelti į dienos šviesą, o gal patalpinti ir į muziejų. Dailės muziejaus, Teatro ir muzikos muziejaus Vilniuje, Kraštotyros muziejaus Klaipėdoje ir daugelio kitų fonduose jau sukaupta nemažai šių įdomių ir brangių eksponatų. Tačiau iki šiol tik paskiri egzemplioriai, neretai panaudoti kaip interjero detalės, buvo prieinami lankytojams. Dailės muziejaus vadovybė ėmėsi tikrai gražios, girtinos iniciatyvos, suruošdama Klaipėdoje, Paveikslų galerijoje, savotišką senųjų laikrodžių ekspoziciją, arba kaip ji kol kas kukliai vadinama, parodą, kuri, atrodo, duos pradžią laikrodžių skyriui, iš kurio vėliau turėtų išaugti laikrodžių muziejus.

Idėją organizuoti šią parodą išsakė prorektorius Vytautas Jakelaitis, pažadėjęs depozito teisėmis perduoti nemažą dalį savo surinktų laikrodžių.

Ėmėsis įgyvendinti šią idėją, Dailės muziejus ir surengė Paveikslų galerijoje senųjų laikrodžių parodą.

Ekspozicijoje, kuri buvo atidaryta praėjusį penktadienį, matome nemažą dalį senųjų laikrodžių iš Dailės muziejaus fondų bei Klaipėdos kraštotyros muziejaus rinkinių. Tai visų pirma istorinio laikrodžio korpusas su Vilniaus auksakalių ženklais, vienas iš retųjų XVII amžiaus laikrodžių – astronominis ir kalendorinis – su kalendoriumi, Zodiako ženklais ir t. t. Nemažai XIX amžiaus pradžios laikrodžių – Peterburgo, Paryžiaus, Vilniaus, kitų miestų laikrodininkų darbo. Tarp jų – ir iš Klaipėdos krašto. Pavyzdžiui, įdomus gintaro laikrodis.

Pirmosios Lietuvoje laikrodžių parodos, vykusios Klaipėdos paveikslų galerijoje 1978 m., iniciatoriai ir rengėjai parodos atidarymo metu. Iš kairės: LDM direktoriaus pavaduotojas R. Budrys, laikrodžių rinkėjai, kolekcininkai L. Mažūnas, S. Gadeikis, D. Varkalis, Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininkas A. Žalys ir Lietuvos valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultetų prorektorius V. Jakelaitis.

Fot. A. Stubra

Tarp eksponatų – kompozitoriaus J. Naujalio laikrodis-spintelė, gautas iš Teatro ir muzikos muziejaus.

Didelę paramą, rengiant laikrodžių ekspoziciją, suteikė privatūs asmenys. Vien iš V. Jakelaičio rinkinių eksponuojama 20 laikrodžių. Aštuoni laikrodžiai – iš kompozitoriaus V. Juozapaičio, keturi – iš klaipėdiečio D. Varkalio, trys – iš S. Gadeikio, kiti – iš L. Mažūno ir kitų laikrodžių rinkėjų rinkinių.

Įrengiant laikrodžių parodą, patarimais, informacija ir konkrečiu darbu daug prisidėjo liaudies meistras D. Varkalis ir kiti entuziastai.

Pirmosios kuriamo laikrodžių skyriaus ekspozicijos organizatoriai kreipiasi į visuomenę, kviesdami į senųjų laikrodžių, jų fragmentų, dokumentacijos, senųjų laikrodžių dalių rinkimo talką. Dailės muziejus visa tai pirkė. Kartu muziejaus darbuotojai norėtų gauti kuo daugiau informacijos apie privačioje nuosavybėje esančius retus senoviškus laikrodžius.

Reikia tikėtis, kad senųjų laikrodžių paroda padės suburti ir visus senųjų laikrodžių rinkėjus, taps jų ieškojimu, konsultacijų ir darbo centru. O toks ir yra šios neįprastos ir įdomios parodos organizatorių tikslas.

Laikrodžių paroda įdomi ne tik mėgėjams, bet ir eiliniams lankytojams. Ji padeda apžvelgti laikrodžių gamybos vystymosi raidą nuo XVI amžiaus iki mūsų dienų, susipažinti su įvairių stilių, rūšių ir paskirties laikrodžiais.“

Apie pirmuosius kryptingus darbus, siekiant pradėti organizuoti Laikrodžių muziejaus kūrimą, liudija ir kultūrologo, politikos ir visuomenės veikėjo, profesoriaus, tuometinio Lietuvos valstybinės konservatorijos (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) Klaipėdos fakultetų prorektorius Vytauto Jakelaičio publikacija knygoje „Apgaulinga muziejų tyla“ (1998, Kaunas: Santara):

„Čia gal visai tiktų skyrelis apie Klaipėdos Laikrodžių muziejaus pradžią, tiksliau – istoriją. 1978 metų pradžioje mes, „keturi pamišėliai“ kolekcininkai: D. Varkalis, S. Gadeikis, L. Mažūnas ir aš, pradėjom sukli ratas apie naują Paveikslų galerijos vedėją J. Skolevičienę – reikia surengti senovinių laikrodžių parodą. Sunešim į parodą ką namie turim, tegul žmonės pasižiūri, jiems turėtų patikti.

Pakalbinom P. Gudyną ir R. Budrį, jie pritarė. Atėję į namus, muziejnininkai iš manęs išsivežė dvidešimt laikrodžių, iš kitų irgi panašiai.

Ir štai tų pačių 1978 metų liepos 14 d. ta paroda buvo atidaryta vienoje nedidelėje salėje. Susirinko daug žiūrovų, mat pasiilgę kažko naujo, įdomesnio. Atėjo ir miesto vadovai, daug klausinėjo ir žavėjosi. Paskui suėjom į tarnybinį kambarį, o čia jau guli ant stalo atsiliepimų knyga, reikia pirmo įrašo. Bet mes pradedam kitaip:

Ką gi, – sakom, – gerbiamieji miesto vadovai, gal padarom Klaipėdoje Laikrodžių muziejų. Duokit rūmus, o mes atiduosim savo rinkinius. Be to, dar daug galima surinkti, ir muziejų fonduose yra labai gerų eksponatų, kurių niekas nemato.

Jie susižvalgo, paskui A. Žalys sako:

Geras dalykas, tik, av, tų rūmų.

Bet aiškiai matyti, kad jiems patiko šita mintis, jie jau ima tartis – gal Pionierių rūmus iškelti, o pastatą atiduoti muziejui. Būtų kaip tik. Tą labai gražų rūmą 19 amžiuje pastatydino anglų pirklys Muteris, paskui čia buvo Lietuvos žemės ūkio bankas. Pionierių rūmams galima pritaikyti išsilaisvinusį mokyklos pastatą.

Kaip visuomet prie gerų idėjų tuoj atsiranda R. Budrys. Jis greit iššauna šampano butelį ir pripildo taures:

Už muziejų!

O pirmam įrašui mes su juo sukuriam tokį tekstą:

„1978 m. liepos 14 d. 15 val. atidaryta Klaipėdos Galerijos laikrodžių paroda. Ji turėtų pavirsti, o tiksliau – išaugti iki atskiro muziejaus. Dėl tokio reikšmingo, labai svarbaus ir gražaus muziejaus verta padirbėti.

Ant ko ir pažadam padėt visas spėkas.“

Pasirašom visi – ir kolekcininkai, muziejnininkai, ir miesto vadovai. Dar keli neabejingi liudininkai. Tas įrašas gal šiek tiek lengvabūdiškas, visus tada buvo pagavęs geras ūpas. Tame lape yra ir dėmelė – tai to tauraus gėrimo lašas sutvirtino šitą aktą.

O tą pirmą kuklią parodą žmonės labai gausiai lankė, ji netrūkus buvo išplėsta ir papildyta vertingais eksponatais iš Dailės muziejaus fondų.

1979 metais jau įsteigtas Lietuvos dailės muziejaus Laikrodžių skyrius. Jo vedėju tapo jaunas dailininkas dizaineris R. Martinkus.

1984 metų liepos 27 d. atidarytas ir dabartinis garsus muziejus. Puikus, kaip reta geros įrangos ir išpūdingo interjero muziejus. Su gyvu, skambančiu kiemu prie kariliono Pašto rūmų bokšte.“

Minėtoje V. Jakelaičio knygoje yra ir LDM direktoriaus Romualdo Budrio pasisakymas:

„Klaipėdoje iš keturių kolekcininkų ir mūsų muziejaus fondų išaugo puikus Laikrodžių muziejus su gražiu kiemu, kuris pritaikytas klausytis kariliono muzikos ir kamerinių atlikėjų koncertų. Nuo pat muziejaus Laikrodžių skyriaus įkūrimo 1979 metais jam vadovauja Romualdas Martinkus. Net sunku patikėti, kad per tokį trumpą laiką čia surinkta daugiau negu 3 tūkstančiai pagrindinių ir 12 tūkstančių pagalbinių eksponatų.“

1979 m. pirmoji laikrodžių paroda buvo ženkliai papildyta ir eksponuojama parodų salėse, įrengtose Klaipėdos Paveikslų galerijos fligelio dviejuose aukštuose. Tada ir buvo įsteigtas LDM Laikrodžių skyrius – taip Laikrodžių muziejaus laiko spiralė pradėjo sukti naują viją. Vadovauti Laikrodžių skyriui buvo paskirtas Vilniaus dailės instituto (VDI, dabar – Vilniaus dailės akademija) Taikomosios dailės fakulteto Dizaino katedros absolventas, dailininkas-dizaineris Romualdas Martinkus:

„1979 m. vasarą, po diplominio darbo apgynimo, VDI aktų salėje vyko, kaip tuo metu buvo įprasta, privalomi jaunųjų specialistų paskyrimai į konkrečias darbovietes. Man buvo numatytas darbas Vilniaus dailės instituto Klaipėdos katedroje. Norėjau grįžti į savo gimtąjį miestą arti, tuo metu dar visai naujų, dizaino dirvonių. O ir sąlygos Klaipėdoje buvo geros. Čia gyveno tėvai, tad su savo neseniai sukurta šeima ir mažamete dukrele turėjome kur apsistoti. Tėvai tautodailininkai, juvelyras ir audėja, turėjo dirbtuves, įrankių – tik kurk ir dirbk... Bet instituto vadovų planai kažkodėl pasikeitė, ir man per skirstymą rektorius Vincentas Gečas sako: „Važiuosį dėstyti į Telšių taikomosios dailės technikumą!“ – „Į kokius Telšius?..“ Ekspromtu pareikalavau „laisvo diplomo“, kad galėčiau Klaipėdoje įsidarbinti kur nors pasirinktinai. Tačiau tuo metu tai buvo nonsensas...

Ir tada iš VDI salės, kurioje vyko absolventų skirstymai, pasigirdo balsai:

Ar norite važiuoti į Klaipėdą? Gal tiktų darbas muziejuje? Reikalingas specialistas kuriamam Laikrodžių muziejui.

Tai buvo tuomečiai LDM vadovai – direktorius Pranas Gudynas ir pavaduotojas mokslui Romualdas Budrys, kuriems esu iki šiol labai dėkingas. Pasirodo, kaip neseniai papasakojo LDM direktorius R. Budrys, muziejaus

vadovai ieškojo kandidato būsimojo Laikrodžių muziejaus sukūrimo koordinavimui. Jie jau buvo aptarę mano kandidatūrą su tuometčiu VDI Dizaino katedros vedėju Feliksu Daukantu, kuris mane apibūdino kaip gabų, bet užsispyrusį ir kaprizingą (o koks kitoks gali būti žemaitis?). Be abejo, sutikau, nors neįsivaizdavau ir kokie iššūkiai manęs laukia, ir kad tai nulems mano visą tolesnį gyvenimo ir kūrybos kelią.

Gyvenime nutinka labai keistų dalykų, kuriuos galima pavadinti grįžtamaisiais ryšiais. Kai 1969 metais stojau į Klaipėdos vaikų dailės mokyklą, stojamieji egzaminai vyko to meto Pionierių namuose, dabartinio Laikrodžių muziejaus pastato pirmojo aukšto salėse. Tuomet, dar vaikėzas, negalėjau net įsivaizduoti, kokie išbandymai čia manęs lauks ateityje. Net susapnuoti negalėjau, kad po keliolikos metų ten vėl teks grįžti ir dirbuotis. Kai pradėjau dirbti, svarsčiau: penkeri šešeri metai, ir Laikrodžių muziejus bus „pastatytas“. Štai ir „statau“ jau daugiau nei 35 metus...

Nuo 1979 m. rugpjūčio 1 d. pradėjau dirbti LDM Laikrodžių skyriaus vedėju. Apie būsimą muziejinį darbą neturėjau jokio supratimo. Laikrodžių skyriui tuometė LDM Klaipėdos paveikslų galerijos vedėja Jovita Skolevičienė galerijos mansardoje suteikė kabinetą. Iš jos išmokau daug administracinio darbo paslapčių, tolerancijos.

Netrukus Laikrodžių skyriaus mokslinė bendradarbe pradėjo dirbti Roza Šikšnienė (dabartinė Šilutės muziejaus direktorė). Ji tuo metu buvo jauna istorikė, studijavo VU Istorijos fakulteto neakivaizdiniame skyriuje. Kaip Roza sugebėjo suderinti darbą, mokslą ir kiekvienos dienos važinėjimą iš ir į Šilutę, kur gyveno, iki šiol yra paslaptis. Taip du jauni entuziastingi specialistai – dizaineris ir istorikė – pradėjo apmąstymus apie būsimąjį Laikrodžių muziejų – dėlioti jo kertinius akmenis.“

Laikrodžių muziejaus kūrimas prasidėjo nuo „švaraus lapo“, nuo nulio. Specialios informacijos ir literatūros apie laikrodžius, o juo labiau apie laikrodžių muziejus, nebuvo. Kas yra specializuotas teminis laikrodžių muziejus ir koks jis turėtų būti, taip pat dar nežinota.

Buvo imta savarankiškai studijuoti muzeologiją:

1. Istorinę: laiko (kada kas buvo?); vietos (kur kas buvo?); modalumo (kaip kas buvo?); priežasties (kodėl, dėl ko kas buvo ir ar buvo taip?). Vyko medžiagos rinkimas.
2. Teorinę: esmės (kas yra kas ir koks?); priežasties (kodėl, dėl ko kas buvo ir ar buvo taip?). Vyko sisteminimas.
3. Taikomąją: kaip ir kuo galima ką nors padaryti, sukurti? Vyko įgyvendinimas.

Laikrodžių muziejaus teorinei bazei sukurti buvo pasitelkti bendrieji

ir iš studijų žinoti dizaino objektų tyrimo bei nauji muzeologijos metodai – komunikacijos teorija:

1. Semantika – pažinimo mokslų sritis, tirianti reikšmes ir prasmes, objektų ar reiškinių žymėjimą. Loginė semantika – semiotikos dalis, tirianti ženklų santykį su jais žymimais objektais.
2. Semiotika, struktūrinė semantika – sritis, tirianti struktūras, naudojamas įvairiose ženklų sistemose: tekstuose, objektuose, architektūroje. Semiotika nagrinėja, kaip išvystyta semantikos rūšis, tirianti kompleksų prasmes ir reikšmes.
3. Sintaktika – semiotikos skyrius, tiriantis ženklų ir objektų tarpusavio santykius.
4. Pragmatika – sritis, nagrinėjanti būsimo muziejaus lankytojų amžių, išsilavinimą, kultūros, interesų, poreikių skirtumus.

Imta ieškoti literatūrinių šaltinių apie laikrodžius. Lietuvoje specializuotų knygų nebuvo. Pirmąją knygelę „Uhren“ („Laikrodžiai“) padovanojo V. Jakelaitis. Tuo laiku nebuvo nei interneto, nei kitų IT šaltinių. Laikrodžių skyrius turėjo vieną mechaninę rašomąją spausdinimo mašinėlę. Išsiuntinėti laišakai į tuometes TSRS bibliotekas. Iš vienintelės Maskvos Lenino vardo bibliotekos, kuri turėjo išimtinės teises į užsienyje išleistas knygas, gautas bibliografinis sąrašas knygų, susijusių su laikrodžiais ir jų istorija. Pagal to meto sovietinę tvarką, gavęs šios bibliotekos specialius leidimus, galėjai užsisakyti tik knygų kopijas – mikrofilmus. Pagrindinė literatūra buvo rusų, anglų ir vokiečių kalbomis. R. Šikšnienei, gerai mokančiai vokiečių kalbą, teko išversti begalę tekstų. Tokiu būdu pradėtas informacijos rinkimas, muzeologinė jos atranka bei klasifikavimas.

Renkant ir sisteminant istorinius faktus pastebėtas laikrodžių istorijos traktavimo nacionalumas, kiekvienos šalies ar nacijos siekis pirmai atlikti vienokius ar kitokius išradimus. Tada sudarytos laikrodininkystės faktų lyginamosios lentelės – grafikai. Taip pat buvo tikrinami įvairiuose šaltiniuose rasti faktai – sudarytos jų chronologinės lentelės. Eita nuo atskiro iki bendro, nuo bendro iki atskiro. Sukurtas Klaipėdos laikrodžių muziejaus (KLM) tezaurus – apibrėžti ir nustatyti objektai, kurie gali būti laikomi muziejinėmis vertybėmis, jie abstrakčiai įtraukti į sistemą. Pradėjo ryškėti laikrodžių rūšys, tokios kaip iki tol negirdėti vandens, ugnies ir kitokie laikrodžiai. Tokiu būdu per keletą kruopštaus darbo metų sudėliotas bendras laikrodžių istorijos, laiko matavimo principų raidos vaizdas. Tik vėliau, prieš pat muziejaus atidarymą, gautos pirmosios profesionalų parašytos knygos apie laikrodininkystę. Pagal jas,

patikrinus jau parengtus Laikrodžių muziejaus ekspozicijų segmentus, įsitikinta, kad Laikrodžių skyriaus darbuotojų darbas buvo atliktas teisingai.

Tuo pat metu dirbta su laikrodžių eksponatais. Buvo surinkta informacija ne tik apie visus LDM sukauptus, bet ir apskritai Lietuvoje privačių asmenų kolekcijose turimus bei kituose muziejuose saugomus laikrodžius. Pradėtas formuoti savarankiškas LDM laikrodžių rinkinys. Tuo metu nemažai LDM lėšų skirta įvairiems laikrodžiams, jų dalims bei įrankiams, skirtiems laikrodžių gamybai ir remontui, įsigyti. Eksponatams rinkti surengtos kelios ekspedicijos, tarp jų ir į Karaliaučių.

Tuometinio Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininko Alfonso Žalio iniciatyva 1980 m. Laikrodžių muziejui įsikurti paskirti Maksimo Gorkio gatvėje buvę XIX a. pastatai, kuriuose iki to laiko veikė Pionierių namai, ir istoriškai šiems pastatams priklausiusios teritorijos dalis. Apie tuos metus A. Žalys knygoje „Prisikėlimas. Prisiminimai ir apmąstymai“ (Klaipėda, 2005) rašo:

„Laikrodžių muziejus, karilionas senojo pašto bokšte [...] – visi šie kultūros objektai nebuvo pagal reikalavimus deklaruoti Maskvoje, nes ji nebūtų jų palaiminusi. Daugeliu kultūros idėjų A. Žalį užkrėtė Konservatorijos Klaipėdos fakultetų prorektorius Vytautas Jakelaitis. Joms įgyvendinti reikėjo sumanumo, gerų ryšių Finansų ministerijoje ir Valstybiniame plano komitete. Ne be reikalo A. Žalys darė viską, kad kiekviena proga ir be progos Klaipėdą aplankytų finansų ministras R. Sikorskis ir Valstybinio plano komiteto pirmininkas A. Drobnys. Dėl jų geros nuotaikos nesibodėdavo parūpinti rūkytos žuvies, putoto alaus ir balto sūrio. Matydami, kad jų pastangos padėti Klaipėdai nenuėina vėjais, o gražiai materializuojasi, aukštieji draugai iš Vilniaus dar labiau pasistengdavo.“

Laikrodžių muziejaus įkūrimui gavus istorinius rūmus ir parką, pradėti jų įvairiapusiai tyrimai, kuriuos atliko žymus Lietuvos menotyrininkas, architektūros istorikas Jonas Tatoris, architektas Vladimiras Zubovas ir architektas, restauratorius Vytautas Šliogeris.

Taip buvo suformuotos būsimojo Laikrodžių muziejaus pagrindinės dedamosios dalys, kurias reikėjo sujungti į vieną kompleksą. Pradėjo suktis naujas Laikrodžių muziejaus laiko spiralės lankstas.

Pradėtas rengti Laikrodžių muziejaus bendras teminis planas. Pirminiame jo vystymo etape sukurta pradinė muziejaus koncepcija, kuri apibrėžė pagrindinę projekto idėją – parodyti laikrodžius kaip objektus su jų turiniu, t. y., įvairiomis konstrukcijomis ir forma – apdaila. Ekspozicijoje siekta atskleisti laikrodžių raidos istorijos etapus, parodyti, kada

ir kaip susiformavo atskiros laikrodžių konstrukcijų rūšys bei formos. Svarstyta ir toks galimas ekspozicijos sukūrimo variantas – laikrodžius rodyti pagal jų laiko matavimo principą, t. y. tolydųjį, periodinį ar kt.

Įvertinus Laikrodžių muziejui įkurti perduotų pastatų planinę struktūrą, architektoniką, erdves, tūrius, anfiladinę sąrangą, žinant turimus ir galimus eksponatus, numatomus lankytojų srautus bei kitus objektyvius faktorius, po ilgų svarstymų ir diskusijų apsisota prie pirmojo teminio plano varianto. Plane numatyta nuolatinę ekspoziciją įrengti pagrindiniame rūmų pastate: pirmame aukšte – ekspoziciją „Laikrodžių konstrukcijų istorija“, antrame – ekspoziciją „Laikrodžių apdailos kitimo raida“. Pastato figelio antrame aukšte buvo numatyta įrengti parodų ir konferencijų salę, parke – veikiančių saulės laikrodžių ekspoziciją, kurioje organizuojami varpų kariliono ir kamerinės muzikos koncertai bei kiti kultūriniai renginiai.

Tuo metu pradėtos analizuoti ir kitų Laikrodžių muziejaus komplekso dalių panaudojimo galimybės. Toliau buvo vykdomi tyrimai, susiję su muziejaus ekspozicijų įrengimu. Laikrodžių skyriaus surinktos ir susistemintos informacijos pagrindu mokslininkė fizikė Ona Kubiliūnienė detalizavo temą „Laiko matavimo prietaisų konstrukcijų istorijos“, o dailėtyrininkas Petras Šmitas – temą „Laikrodžių formų kitimas įvairių epochų raidoje“. Atskiroms laikrodžių dalims netgi teko sukurti nemažai naujų lietuviškų naujadarų, pavyzdžiui, „nuleistukas“, „sraigė“, nes iki to laiko žinoti tik mažai kam suprantami jų pavadinimai užsienio kalbomis. Ne visi naujadarai buvo tinkami ir reikalingi, pavyzdžiui, pagal muziejininkų siūlymą žodį „ciferblatas“ reikėjo pakeisti „skaitlente“ arba „skaitrode“ ir t. t. Tokie ir panašūs naujadarai nebuvo aprobuoti.

Remdamasis istoriniais tyrimais, numatytomis muziejaus funkcijomis bei teminiu planu Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriaus architektas Vaidotas Guogis parengė pastatų pritaikymo Laikrodžių muziejui projektą. Specialiąsias techninio projekto dalis parengė šio instituto konstruktoriai, vadovaujami viršininko Stasio Prikockio. Dabar jau sunku būtų pasakyti, kiek to projekto variantų buvo sukurta ir peržiūrėta. Kaip parodė daugiametė muziejaus darbo praktika, po ilgų diskusijų pasirinktas variantas buvo optimalus. Aišku, jei viskas būtų vykę šiomis dienomis, sprendimai, ypač susiję su kultūrinėmis industrijomis, IT galimybėmis, būtų buvę visai kitokie.

Ekspozicinių baldų ir jų išdėstymo projektą sudarė Vilniaus kombinato „Dailė“ architektas Arvydas Kybrancas. Bendrą muziejaus funkcijų projektą bei dizaino koncepciją parengė ir visus projektavimo darbus

koordinavo Laikrodžių skyriaus vedėjas R. Martinkus. Periodiškai, kiekvieną savaitę, vyko gamybiniai posėdžiai, kurių metu, siekiant sukurti integralų arba vientisą Laikrodžių muziejaus kompleksą, buvo derinamos atskirų projektų dalys. Šiame daug išminties pareikalavusiame darbe didelės paramos sulaukta iš Lietuvos dailės muziejaus direktoriaus R. Budrio. Su juo derinti visi Laikrodžių muziejaus projektai.

Parengus projektus buvo pradėta juos įgyvendinti. Vykdamas pastatų restauracijos-rekonstrukcijos darbus taip pat būta atradimų. Tai, kad pastatai stovi ant ažuolinių gulekšnių, sužinota norint vietomis sustiprinti pamatus. Atkasus juos, teko greitai užkasti, kad medinės dalys negautų oro ir neprasidėtų pamatų pagrindo irimas. Statybų metu paaiškėjo, jog dalis cokolinių patalpų yra užpiltos žemėmis. Atkasus jas tikėtasi rasti šioje vietoje anksčiau veikusią bankų lobiją. Rūsius iškasė kareiviai-išminuotojai. Lobių jie nerado, ir taip „muziejaus aukso karštligė“ baigėsi. Vėliau, šalia muziejaus pastato statant parko atramines sienes, buvo atkasti didžiuliai išsprogdinti bankiniai seifai...

Pastatų pritaikymo muziejaus reikmėms statybos darbus vykdė Klaipėdos restauracinių dirbtuvių aukščiausios kvalifikacijos darbininkai, vadovaujami Vytauto Aukštuolio. Šiems restauravimo darbams daug dėmesio ir laiko skyrė Alfonsas Žalys. Klaipėdos vykdomojo komiteto pastatas – kitoje gatvės pusėje, komiteto pirmininko darbo kabineto langai buvo į besikuriančio Laikrodžių muziejaus pusę, tad šis visada žinodavo, kaip vyksta darbai būsime naujajame miesto kultūros objekte. Jei tik pamatydavo, kad kas nors statybose vyksta ne taip, kaip turėtų, tuoj pat „ant kilimėlio“ išrikiuodavo už tai atsakingus asmenis ir pasirūpindavo, kad problemų neliktų.

Rengiant ekspoziciją norėta ne tik akademiškai, bet ir vaizdžiai bei įtaigiai parodyti laikrodžių konstrukcijų raidos istoriją. Tam reikėjo sukurti daugelio saulės, vandens, ugnies, smėlio laikrodžių modelius, laikrodžių detales. Jų Lietuvoje iki to laiko ne tik kad nebuvo, bet ir apskritai apie kai kurias iš jų net nežinota. Taigi teko sukurti trūkstantus objektus, kopijas, faksimiles, reprodukcijas, rekonstrukcijas, modelius, maketus. Juos pagal dizainerio R. Martinkaus projektus pagamino tautodailininkai Česlovas Martinkus, Viktoras Ivanauskas, Konstantinas Stanius, Dionyzas Varkalis, dailininkas Vladas Petravičius. Vykdamas šiuos darbus sunkiausia buvo apsispręsti dėl mastelių, medžiagų ir kitų konkrečių elementų. Turėti tik jų aprašymai ir schemos. Po kelių dešimtmečių kituose pasaulio muziejuose pamačius šių objektų originalus, galima tik pasidžiaugti – klaidų nepadaryta.

Tuo pačiu metu darbai, susiję su muziejaus ekspozicijos kūrimu, vyko ir LDM Prano Gudyno restauravimo centre. Čia restauruoti ekspozicijai atrinkti eksponatai. Vežiojant juos iš Klaipėdos į Vilnių (ten jie buvo restauruojami) atmintin įstrigo ne vienas įdomus atsitikimas. Kartą Laikrodžių skyriaus vedėjui teko gabenti keletą šimtų kišeninių laikrodžių. Ne bet kokių – sidabrinių ir auksinių. Laikrodžiai buvo supakuoti į nuo studijų laikų turėtą inkasatoriaus krepšį, o autobusas iš Vilniaus į Klaipėdą važiovo tik vėlai vakare. Stotyje toks „muziejinis“ objektas patraukė ten patruliavusių milicininkų dėmesį, ir jie žmogų, rankose laikusį tą inkasatoriaus krepšį, sulaikė. Milicininkams pamačius bagažo turinį akys ant kaktų iššoko. „Komivojažierius“ tik paryčiais po ilgų debatų, paaiškinimų, skambučių buvo išlaisvintas ir nugabentas iki stoties, į ryte uostamiestin išvykstantį autobusą. Prieš muziejaus atidarymą sutarta parestauruoti (atnaujinti) medinių laikrodžių korpusus. Vienintelis tuo laikotarpiu Klaipėdos Paveikslų galerijos turėtas legendinis „uazikas“ iš vakaro buvo prikrautas „Junghanz“, „Gustav Becker“ laikrodžių ir panašių vertybių. Labai šaltos žiemos rytą, dar gaidžiams nepragyodus, šiaip taip užkūrę mašinos variklį, išvažiavome į Vilnių. Jaunatviškas entuziazmas baigėsi ties Ariogala. Po, kaip mums pasirodė, staigaus sprogimo ir neapsakomo bildėjimo variklyje, buvusiame tarp vairuotojo ir keleivio sėdynių, „muziejinis transportas“ sustojo. Vairuotojui atidarius gaubtą pamatėme iš cilindrų išlindusius stūmoklius. Ką daryti? Šaltis spigina, o vertybių pilnos mašinos palikti negalime... Po daugybės vargų šiaip taip pavyko pasiekti, kad mūsų mašiną į Klaipėdą partemptų kažkoks sunkvežimis. Na o tuos į Vilnių gabentus laikrodžius, atvykusi į uostamiestį, ekspozicijai parengė LDM Prano Gudyno restauravimo centro specialistų grupė, vadovaujama Gražinos Drėmaitės.

Taip grūdinosi muziejaininko charakteris...

Muziejaus mokslinių darbuotojų parengtą medžiagą ekspozicijų anotacijoms grafiškai apipavidalino, iliustravo dizaineris Alvydas Klimas ir grafikas Petras Gaidamavičius. Įdomus, o gal iš šių dienų žiūrint kuriozinis faktas, jog tuo metu visą informacinę medžiagą, parengtą ekspozicijoms, buvo privaloma derinti su „Glavlito“ (*Главное управление по охране государственных тайн в печати*) darbuotojais. Pareikalauta anotacijų tekstuose įterpti sakinių, susijusių su marksistine ideologija. Vietiniai „komisarai“ papildomai dar pareikalavo, kad visi muziejaus ekspozicijose pateikiami tekstai nesutrumpinti būtų pateikti ir rusų kalba. Išsiderėta išimtis – anotacijų pavadinimus pateikti anglų kalba... Tas anotacijas, atliktas šilkografijos technika, muziejuje galima pamatyti

ir šiandien. Jau laikas jas pakeisti naujomis, kaip ir daug ką kita muziejuje, tačiau vis nesulaukiama Laikrodžių muziejaus modernizavimo programos ir jos įgyvendinimui skiriamų lėšų.

Kolektyviai, planingai dirbant po gabalėlį susidėliojo visa muziejaus mozaika. 1984 m. liepos 27 d. įvyko iškilmingas Laikrodžių muziejaus atidarymas. Praėjus trims dešimtmečiams, 2014-aisiais buvo surengta paroda „Laiko spiralė“ (veikė 2014 m. birželio 10–2015 m. kovo 1 d.). Spiralė – jau ne kartą apsisukusi.

Parodos atidarymo išvakarėse dienraščio „Vakarų ekspresas“ korespondentė Gražina Juodytė rašė:

„Kadangi pastatas buvo labai kruopščiai restauruotas, muziejuje apsilankiusi kadaise čia gyvenusio banko direktoriaus Johano Hirsbergerio anūkė Sabina Koch buvo taip sužavėta iš mamos pasakojimų atpažindama vidinę aplinką, kad muziejui padovanojo šeimynines nuotraukas, kuriose – interjerų vaizdai... Kruopštūs senųjų pastatų tyrėjai atliko pastato istorinius tyrimus, architektai restauratoriai vos ne su lupomis žvalgė pastatą, ieškojo, kur uždažyti sluoksniai, kur sumūrytos pertvaros, ir griežtai viską dėliojo į „dėžutes“. [...]

Muziejinėms reikmėms pritaikytas jugendo stiliaus pastatas savo struktūra ir architektūrinėmis detalėmis unikalus ir labai tinkantis dabartinei paskirčiai. Iki 1984 m. pastate dirbo restauratoriai.

Pirmųjų muziejaus ekspozicijų koncepcijas kūrė du muziejaus darbuotojai. Dabar atėjus į muziejų, viskas atrodo labai paprasta: saulės, ugnies, vandens, smėlio laikrodžiai, mechaniniai su rūšimis ir porūšiais. Bet visa tai reikėjo atrasti patiems ir koncepciją patiems sukurti...

Kaip to muziejaus kūrimo procesas yra nušviestas periodinėje spaudoje?

„Tai dabar labai paprasta – paspaudei kompiuterio pelės klavišą ir gauni vienokią ar kitokią informaciją, o tuomet ir rašytinių šaltinių nelabai galėjai atkasti. Bet dabar, kai esu pasidairęs po pasaulį ir kitus laikrodžių muziejus, galiu teigti, kad ėjome pačiu teisingiausiu keliu. Pasaulyje daugiausiai yra pačių įvairiausių laikrodžių firmų muziejų, kurie didžiausią dėmesį skiria savo pačių produkcijai. O štai kad būtų aprėpta visa pasaulio „laikrodizacija“, tokių muziejų teužtikau tik keletą, bet mūsiškis – informatyvesnis“, – sakė R. Martinkus.

Beje, jis niekaip negali suprasti, kodėl kruiziniais laivais atplukdytus turistus grūda į „Akropolį“, o ne į įdomius Klaipėdos kultūrinius ir istorinius objektus, tarp jų – ir Laikrodžių muziejų.

Kai 1980 metais Laikrodžių muziejui buvo paskirtas Liepų g. 12-asis namas, pirmiausiai jį reikėjo restauruoti ir pritaikyti muziejinei ekspozicijai.

Parodos „Laiko spiralė“ atidarymas. Iš kairės: R. Martinkus, B. Banevičienė, D. Varkalis.

Fot. A. Martinkus

O štai kaip „organizuoti“ tą ekspoziciją – buvo sunkus galvosūkis muziejaus vedėju paskirtam Romualdai Martinkui.

Tuomet pačiam reikėjo suvokti, kuriuo keliu ir kaip eiti. Nuo seniausių laikų iki šių dienų laikrodžiai perėjo tokias „gradacijas“: saulės, vandens, ugnies, smėlio, mechaniniai, elektromechaniniai, elektromagnetiniai, elektroniniai, kvarciniai, kvantiniai. Kaip juos pristatyti ekspozicijoje?

Apsistota prie laikrodžių konstrukcijos ir formos, klasikinės bet kokio objekto analizės, paremtos pagrindiniais dizaino mokslinių tyrimų principais. Šiandien Laikrodžių muziejaus pirmajame aukšte ir demonstruojama laikrodžių konstrukcijos istorija, o antrajame – formos istorija. Šios ekspozicijos dalies istorijos apimtis buvo pasirinkta iki XX a. pradžios, kai prasidėjo laikrodžių masinė gamyba ir jie prarado formos išskirtinumus.

„O aš pats buvau pilnas entuziazmo kaip dizaineris. Ir dabar galime didžiuotis, kad turime vienintelę tokį muziejų Šiaurės Vakarų Europoje“, – sakė R. Martinkus.

Buvo įdomu sužinoti, kuriuos muziejaus eksponatus jo darbuotojai vertina labiausiai.

„Kai sužinojau, kad pradėjo griauti Klaipėdos senąją gaisrinę (maždaug toje vietoje, kur dabar „Klaipėdos“ viešbutis), lėčiau bandyti gelbėti bokšto laikrodį, kurį žinojau ten esant. Tačiau atbėgęs milicijos kordonų nebuvau prileistas. Lėčiau į Vykdomąjį komitetą išsiimti leidimo. Kai jį gavau, bokštas dar nebuvo nugriautas, ir spėjome tą laikrodį išmontuoti.

Jis buvo apgailėtinas. Ir ko norėti – gamintas XIX amžiaus pabaigoje Berlyne. Reikėjo restauruoti, laikrodininkas netgi mechanizmą suderino. Ir šiandien jis gali rodyti laiką ir mušti kurantus. Tapo pagrindiniu eksponatu mechaninių laikrodžių salėje“, – pasakojo R. Martinkus.

Kitas ypatingas eksponatas – garsaus visame pasaulyje Šarlio Bulio stiliaus neobarokinis laikrodis, inkrustuotas vėžlio kiautu, su žalvariniais bei bronziniais puošybos elementais. Jis taip pat buvo apgailėtinas būklės. Net 20 metų pririekė rasti detalėms, tarp jų ir vėžlio kiautams, jam restauruoti. Dabar šis laikrodis visu grožiu eksponuojamas barokinių laikrodžių ekspozicijoje.

Parodos „Laiko spiralė“ atidarymas. Prie fotografijos, darytos prieš 35-erius metus. Iš kairės: L. Mažūnas, S. Gadeikis, D. Varkalis.

Fot. R. Martinkus

Kai su muziejaus darbuotoja Danute Menkute „yrėmės“ per ekspozicijos sales, labiausiai rūpėjo pamatyti ugnies ir vandens laikrodžius, kurių kažkodėl mano sąmonė nebuvo užfiksavusi, nors po Laikrodžių muziejų buvau klajojusi ne kartą. Kaip tik tuo metu į salę įžengė ponias, atsivedusi ir devynmetį anūką. Jie kol kas per daug nesigilino į pačių įvairiausių laikrodžių gamybos chronologiją ar jų veikimo principus.

„Anūku tiesiog noriu parodyti, ko čia yra. Jeigu susidomės, ateis čia ne kartą ir bendraamžius atsives“, – tikino ponias.

Ir iš tiesų čia yra ką pamatyti. Beveik visi muziejaus eksponatai yra veikiantys, kai kurie, nepaisant jų solidaus amžiaus, sugeba rodyti tikslų laiką. Tie, kam įdomūs laikrodžių mechanizmai, gali į juos pažvelgti pro stiklinius lęšius, kam įdomios renesansinės, gotikinės, klasicistinės, barokinės, ampyrinės, moderno laikrodžių formos, tikrai ras taip pat kur akis paganyti. Išskirtiniais atvejais galima pasiklaudyti ir laikrodžių pačių įvairiausių skambesiu dūžių ir netgi melodijų...

Praėjusiuose amžiuose laikrodžiai tapdavo ir interjero detalėmis. Garsiausių Europos meistrų kurti ir gaminti jų „įvalkalai“ tapdavo turtingų ir kilmingų šeimų pasididžiavimu, na o šiandien įvairiais keliais į muziejų atkeliavę laikrodžiai su savo istorijomis – ir muziejaus pasididžiavimu.

Laikrodžių muziejus duris atvėrė 1984 metais. Bus švenčiamas jo įkūrimo 30-metis. R. Martinkus gaudžiai pajuokavo: „Muziejus paseno greičiau negu aš pats.“

Paseno ne eksponatai, ne ekspozicija ar jos išdėstymas. Paseno pats pastatas, kurį jau vėl reikia rekonstruoti ir restauruoti. Tiems darbams tikimasi Europos Sąjungos paramos.

O štai paskutiniam saulės laikrodžio muziejaus kiemelyje elementui įrengti dairomasi rėmėjų. „Rankas ir kojas išbučiuotume, jei toks atsirastų“, – sakė R. Martinkus, kuris ir yra pagrindinis saulės laikrodžių kūrėjas, savo darbo dėl lėšų stygiaus kiemelyje taip ir neįstengiantis užbaigti per 30 metų.“

Kuriant Laikrodžių muziejų dalyvavo muziejininkai, istorikai, bibliotekininkai, etnologai, fizikai, astronomai, dailėtyrininkai, paminklosaugininkai, architektai, dailininkai, restauratoriai, statybininkai, staliai, akmenskaldžiai, santechnikai, elektrikai, signalizatoriai. Buvo ir biurokratų...

Laikrodžių muziejuje dirbo ir dirba puikūs darbuotojai, be kurių muziejaus eksponatai, o ir visas muziejus, būtų tik vertingi daiktai, negyvi, nors ir gražūs. Eksponatus prakalbina muziejininkės, vadovaujamos vyr. muziejininkės Giedrūdos Kazonienės. Laikrodžius prižiūri ir gaivina eksponatų saugotojos, budėtojos bei laikrodininkas. Jų veiklą koordinuoja muziejaus rinkinio vyr. saugotoja-tyrinėtoja D. Menkutė. Administravimu rūpinasi Regina Skirmontienė.

Šiandien Laikrodžių muziejuje veikia laikrodžių konstrukcijų, formų ekspozicija, čia rengiamos įvairios su laiko temomis susijusios parodos, yra vykdoma įvairiaplanė teorinė ir praktinė edukacinė veikla, į kurią įtraukiami vaikai, moksleiviai, studentai, suaugusieji. Atskiri užsiėmimai yra rengiami neįgaliesiems.

Muziejaus istoriniame kiemelyje pagal atskirą teminį planą buvo įrengtas ir įvairiems muziejaus bei miesto renginiams pritaikytas parkas su veikiančių saulės laikrodžių ekspozicija. Ją sukūrė dailininkai Lolita Sadauskaitė, Angelina Banytė, Juozas Vosylius, Petras Mazūras, dizaineris R. Martinkus.

Muziejaus parke jau daug metų vyksta įvairūs kultūriniai renginiai, koncertai, spektakliai, varpų muzikos koncertai.

Per trisdešimt veiklos metų Laikrodžių muziejaus pagrindiniame fonde sukaupta vienintelė Baltijos regione laikrodžių, jų detalių, įrankių kolekcija, kurią sudaro 1 779 vnt. į pagrindinį ir 12 581 vnt. į pagalbinį fondą įtrauktų eksponatų, apie pusantro šimto specializuotų knygų, daug straipsnių, katalogų. Muziejus parengė ir išleido apie 30 informacinių spaudinių. Čia per tuos tris dešimtmečius pabuvojo tūkstančiai lankytojų iš viso pasaulio. Surengta daugiau nei 30 vietinių, respublikinių ir tarptautinių parodų. Muziejuje įvyko apie 300 muziejinių, kultūrinių, mokslinių renginių, koncertų, spektaklių, konferencijų. Tradiciniais tapo kasmetiniai „Saulės takas ratu“ renginių ciklai, skirti pavasario ir

rudens lygiadieniams bei vasaros ir žiemos saulėgrįžoms paminėti. Nuo 2005 m. dalyvaujame tarptautinėje akcijoje „Muziejų naktis“. Kasmet vyksta tradiciniai Klaipėdos miesto abiturientų, miesto gimtadienio, Jūros šventės renginiai. Muziejaus parke savo veiklą pradėjo legendiniu tapęs tarptautinis Klaipėdos pilies džiaz festivalis.

Parodoje „Laiko spiralė“ buvo parodyti pagrindiniai Laikrodžių muziejaus daugiametės mokslinės, kultūrinės, edukacinės veiklos ir pasiekimų fragmentai bei numatomų perspektyvinių planų idėjos.

Parodos pavadinime „Laiko spiralė“ yra užkoduotas Laikrodžių muziejaus darbuotojų ryžtas užtikrintai, kaip laikrodžio spyruoklei, judėti į priekį, priimti naujų laikų iššūkius, kartu atsižvelgiant į praeities kultūros bei mokslo klodus ir stengtis daryti teisingus sprendimus.

„Laiko spiralė“ nepaliaujamai ir toliau sukasi...

‘The Time Spiral’ – Exhibition Dedicated for the 35th Anniversary after Establishment of the Clock Department in the Lithuanian Art Museum and the 30th Anniversary after Establishment of the Clock Museum

ROMUALDAS MARTINKUS

In 2014, the Clock Museum commemorated its 30-years anniversary. This publication presents the history of the museum through all these years. In 1978, the first exhibition displaying the historical clocks was opened in Klaipėda. Curators of this exhibition together with the heads from Lithuanian Art Museum and other cultural figures decided to join potential and establish the clock museum. The origins of the museum were Lithuanian Art Museum’s Clocks Department, established in 1979. The head of department became young artist designer R. Martinkus. This department evolved putting much effort and consistent work and eventually developed into an autonomous so far the only clock museum in Lithuania. On the 27th of July 1984, the Clock Museum was opened for the visitors.

The publication discusses the Clock Museum establishing origins, accumulation of exhibits, and development of classification systems. It was then a real challenge to the founders of the museum; they had neither experience nor historical resources explaining where to begin and how to develop this kind of museum. Museum professionals, historians, librarians, ethnologists, physicists, astronomers, art historians,

conservationists, architects, artists, restorers, builders, carpenters, stonemasons, plumbers, electricians all together worked to implement the project. In 2014, after three decades of museum opening, exhibition 'The Time Spiral' summarized the path of the museum. Fragments of perennial scientific, cultural, educational achievements and prospective plans, ideas for a future were represented in the exhibition.